

רות קמחי

ציונות ועלייה

הקדמה

הקהילה היהודית במצרים הייתה קהילת רווחה, ורוב חבריה השתייכו למעמד הבינוני-הבורגני. הם היו ברובם הגדול בעלי חינוך ותרבות אירופיים, ומקומם בריבוד החברתי והכלכלי היה גבוה. עד 1947 הייתה מצרים "סיר בשר" בלי איום קיומי מכל סוג שהוא, ולכן הציונות המדינית-המגשימה נתפסה בעיניהם כאידאולוגיה שנועדה לתת תשובות לבעיות פוליטיות-חברתיות שלא נוגעות להם, ואף עלולה לפגוע בביטחונם האישי. מרבית הציבור היהודי במצרים היה א-פוליטי ואדיש לכל פעילות ציבורית גם בנושאים ציבוריים-מקומיים הנוגעים לאינטרסים שלו עצמו, על אחת כמה וכמה לפעילות בתנועה "זרה" לו. הא-פוליטיות המסורתית של יהודי מצרים נבעה, בין השאר, מכך שיהדות מצרים העמידה במרכז את הפרט ולא את הקבוצה ברמה האישית והקהילתית. ברמה האישית, מרבית בני הקהילה במצרים היו מהגרים שהגיעו אליה ממקומות שונים שבהם נרדפו או שבהם נפגעה פרנסתם, ומטרתם העיקרית הייתה הצלחה כלכלית וביטחון אישי, ובכך הם השקיעו את כל מרצם. ברמה הקהילתית, ההטרונגניות של הקהילה מבחינת מוצא, חינוך, מסורת ומעמד חברתי פגעה בליכודה כקולקטיב. האתוס השליט בקרב חברי הקהילה היה אתוס הפרט, אתוס היחיד, בעוד שהתנועה הציונית והיישוב החדש בארץ ישראל התנהלו על פי אתוס הקולקטיב, מערכת אידאולוגית שהיהודים בחברה המטריאלסטית במצרים התקשו להזדהות עמה. היה זה מפגש בין תרבויות שונות, בין אתוסים מנוגדים, בין אורחות חיים וקודי התנהגות שונים ובין פערים בסולם הערכים החברתי; מפגש בין שתי תרבויות, שכל אחת התייחסה לאחרת בהתנשאות ובזלזול. רק באמצע שנות הארבעים, כששתי החברות נקלעו למצוקה, האחת לאיום קיומי והאחרת לחשש דמוגרפי כבד, החלה ההתקרבות ביניהן, והנוער הוא ששימש גשר בין שתיהן. כשנשתנו ההקשרים החברתיים והפוליטיים, ונוצרו איומים חדשים לצד הזדמנויות, החל הנוער, בחלקו, לצאת אט אט מאדישותו, לשאול את עצמו שאלות על זהותו, לאמץ לעצמו זהות יהודית-ציונית ולקחת חלק אקטיבי בפעולה הציונית.

ניצנים ראשונים – הפעילות הציונית עד תום מלחמת העולם הראשונה

הפעילות הציונית במצרים החלה בהשראת מהגר, יוסף מרקו ברוך, שהגיע למצרים ב-1896 והחל להפיץ את דעותיו הציוניות. הוא קיבץ סביבו בהדרגה אוהדים מהקהילה האשכנזית בקהיר והקים בפברואר 1897 את האגודה הציונית הראשונה במצרים ובארצות האסלאם בכלל – אגודת "בר כוכבא". ברוך, ששהה במצרים כתשעה חודשים, הניח את היסודות הרעיוניים והארגוניים לאגודה שמנתה בתחילת דרכה כשלושים חברים. עם עזיבתו את מצרים נוהלה האגודה על ידי ועד נבחר שהיה מורכב כולו מאשכנזים בני המעמד הבינוני הנמוך. החל מ-1900 הרחיבה האגודה את פעילותה והקימה סניפים

יוסף מרקו ברוך
(1872-1899)

יליד אסתאנבול וחניך אוניברסיטאות פריס וברן. החל בפעילותו הציונית באלג'יריה, משם עבר לוונייה

ולבולגריה, שם הוציא לאור עיתון ציוני בשפה הצרפתית **כרמל**. ברוך הגיע למצרים ב-1896, שהה בה תשעה חודשים, הטיף לציונות והקים את אגודת "בר כוכבא". הוא עזב את מצרים כדי להשתתף במלחמת השחרור של יוון נגד תורכיה. הוא השתתף כמשקיף בקונגרס הציוני השני בבזל, וב-1898 נפגש עם הרצל ועם ז'בוטינסקי. ברוך דגל בהקמת מדינה יהודית בכוח צבאי על ידי כיבוש ארץ ישראל מידי התורכים, לעומת הרצל, שדגל בהקמת מדינה יהודית בדרך מדינית. נפטר באיטליה.

האגודות הציוניות במצרים: 1917-1904

היו ספרדים. המפנה העיקרי היה באוגוסט 1913, עת נבחר לה ועד חדש בראשות ז'אן ויינבלאט, מצעירי הפעילים בעיר, אשר הביא לתמורה ארגונית שהשירה את האגודה להשתתף בהקמת הוועד המרכזי לציוני מצרים בנובמבר 1913, והייתה הבסיס להסתדרות הציונית של אלכסנדריה. האגודה הקימה את "לשכת המודיעין" שמטרתה הייתה להקל על עולים שהגיעו ממזרח אירופה דרך אלכסנדריה ודאגה להעבירם לארץ ישראל. כמו כן השתתפה בהקמת "גדוד נהגי הפרדות". יש ידיעות על פעילותה עד תחילת שנות העשרים.

אגודת "אהבת ציון"

הוקמה בקהיר בפברואר 1906 על ידי צעירים וצעירות אשכנזים שנמנו ברובם עם המהגרים החדשים מהשכבה הנמוכה. האגודה מנתה כמה עשרות חברים, שימשה נציגה רשמית של הקהילה בקהיר ופעלה בצורה מצומצמת אך סדירה להפצת השקל, בייחוד בקרב היהודים האשכנזים. בראשה עמד אלקנה וייזל אשר היה מורשה הקהילה במצרים. יש ידיעות על קיומה עד תחילת שנות העשרים.

בתקופה זו הוקמו בקהיר האגודות האלה: "אגודה ספרותית עברית", "מוריה", "אהבת ציון", "ילדי ציון", "בני ציון קדימה", "החוג הלאומי היהודי", "בני ציון", "עבריה", "ילדי הרצל", "דורשי ציון", "קדימה", "מכבי", "אלטנוילנד", "חוג הרצל", "שפת עבר", "בני הרצל", "פרחי ציון", "ארץ ישראל", "הציפור", אגודת הבנות "צופיות ציון". באלכסנדריה הוקמו האגודות: "תקוות ציון", "פועלי ציון", "בני ציון", "איגוד האחוה היהודי", "צעירי ציון" ו"מכבי". בטנטא ובמנצורה פעלו אגודות בשם "תקוות ציון", ובפורט סעיד אגודת "הרצליה". רובן הגדול פעל תקופה קצרה והתפרק.

אגודת "צעירי ציון"

נוסדה במאי 1907 באלכסנדריה. עם הקמתה מנתה שלושים חברים, וועד האגודה היה מורכב כולו מאשכנזים. מאז 1909 נותרה "צעירי ציון" האגודה הציונית היחידה באלכסנדריה והפכה למרכז הפעילות הציונית בעיר. ב-1912 נבחר לה ועד חדש, והפעם היו בו גם פעילים מזרחים, מה שהביא לגידול במספר החברים; רוב המצטרפים החדשים

באלכסנדריה ובערי השדה. ועד האגודה באלכסנדריה היה מורכב במרביתו מספרדים בני המעמד הבינוני, והוא נתמך על ידי הרב הראשי לאלכסנדריה. אגודת "בר כוכבא" פעלה כשבע שנים והתפרקה סופית ב-1904. החיכוכים הפנימיים והתנגדותם של מנהיגי הקהילה היהודית ושל חברת "כל ישראל חברים" לציונות היו בעוכריה. עם הפסקת פעילותה החלה תקופה בת תשע שנים שהתאפיינה בפילוג התנועה הציונית לאגודות רבות, שרובן פעלו תקופה קצרה בלבד. מתוך כל האגודות שקמו והתפרקו חדשים לבקרים היו רק שתיים שפעלו לאורך תקופה ארוכה יותר: "צעירי ציון" באלכסנדריה ו"אהבת ציון" בקהיר. בתקופה זו נעשו מאמצים לגיוס היהודים המזרחים במצרים לפעילות ציונית, אולם רק מסוף 1909 גדל מספרם של המזרחים בפעילות הציונית, ובאלכסנדריה אף עלו צעירים מזרחים להנהגת "צעירי ציון". שני הצירים שנבחרו לייצג את מצרים בקונגרס הציוני הי"א ב-1913 היו ספרדים: ז'אק מוצירי וחיים צור. זו הייתה ראשית השינוי בתדמית הנהגת התנועה הציונית במצרים. בכל התקופה ניסו אנשי ההסתדרות הציונית באירופה להביא לאיחוד הפעילות הציונית במצרים בהנהלה מרכזית אחת, אך ללא הצלחה. רק ב-2 בנובמבר 1913 נבחר ועד ציוני מרכזי למצרים, ואליו צורפו שני אישים מזרחים, אחד מהם ד"ר אלבר מוצירי. בינואר 1914 החל הוועד בפעילותו הסדירה, אך עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה חדל הוועד לתפקד מאחר שראשיו עזבו, ולא נמצאה אישיות בעלת שיעור קומה שתסכים לקחת על עצמה את הנהגת התנועה. רק במרס 1917 נמצא פתרון למשבר עם מינויו של ז'אק מוצירי לנשיא התנועה הציונית במצרים. מינויו "מגברה" של מוצירי לא סימן מפנה של ממש בהתפתחות התנועה במצרים, אך בשל מעמדה של משפחת מוצירי בקהילה נראה מינויו כהזדמנות להרחבת ההשפעה הציונית לעבר חוגים רחבים יותר בקהילה ולעבר מנהיגיה. ב-2 בנובמבר 1917, עם הצהרת בלפור שסחפה בהתלהבות אלפים מיהודי מצרים, נוצרה ההזדמנות האמיתית להרחבת הפעילות.

ז'אק נ' מוצירי (1884-1934)

בנקאי, בן לאחת המשפחות הספרדיות האמידות ובעלות ההשפעה במצרים. בני המשפחה שימשו סגני הנשיאים של מועצת הקהילה בקהיר במשך ארבעים שנה. מוצירי היה חבר במועצת הקהילה הספרדית בקהיר ועמד עד 1917 בראש ועד בתי הספר של הקהילה. משפחת מוצירי הייתה אחת ממשפחות העלית היחידות שבניהן (בחלקם) אהדו את הציונות המדינית, ומוצירי השתתף כציר מצרים בקונגרס הציוני הי"א בווינה ב-1913. במרס 1917 מונה על ידי המשרד הציוני בקופנהגן לנשיא הסתדרות הציונים במצרים, תפקיד שממנו התפטר באפריל 1918. לבקשתו של חיים ויצמן הקים מוצירי וניהל את "ועד הסיוע ליהודי ארץ ישראל" (Special Committee for the Relief of Jews in Palestine) אשר פעל בהסכמת השלטונות המקומיים ובתיאום עם המשרדים הציוניים בלונדון ובקופנהגן. בספטמבר 1918 הוא צורף על ידי ויצמן ל"ועד הצירים" והיה חבר בו עד 1920.

יוסף סיקורל

נולד בקהיר ב-1887 למשפחה שמוצאה מאזמיר, אחת ממשפחות העלית הכלכלית היהודית במצרים. הוא היה בעליה של חנות הכול-בו הגדולה ביותר בקהיר. ב-1920 נמנה עם מייסדי הבנק הלאומי המצרי – "בנק מצרי". ב-1916 עמד בראש הוועד המרכזי של "הסתדרות יהודית מכבי". ביוני 1918 נבחר לראשות הוועד המרכזי הציוני הארצי במצרים, וביוני 1920 נבחר ליועץ הפועל הגדול של ההסתדרות הציונית העולמית. סיקורל שימש ראש הוועד הציוני המרכזי במצרים עד 1923, עת עזב את מצרים והשתקע בפריס לכמה שנים כנציג בנק מצרי. עם עזיבתו נבחר להיות נשיא כבוד לכל החיים של הוועד הציוני המרכזי. אחיו, סלוטור סיקורל, נבחר לראש מועצת קהילת קהיר ב-1946.

אלבר סטאראסלסקי

(Staraselski) (1903-1980)

נולד בקהיר למשפחה מרוסיה שבאה ליפו בשלהי המאה התשע-עשרה והיגרה למצרים. סטאראסלסקי ("סטארא") בפי

(כול) היה עיתונאי ופובליציסט. מגיל 15 כתב בעיתונים מקומיים בצרפתית, בהם *La Revue Zioniste* ו-*Israël*, ומגיל 17 היה קשור לפעילים הציוניים בקהיר. ב-1923 עבר עם משפחתו לפריס, השלים את לימודיו בסורבון, עבד כעיתונאי והשתלב בפעילות הציונית. הוא הצטרף למקורבי ז'בוטינסקי, שימש מזכירו והיה שותף להקמת בית"ר. שובו למצרים ב-1929 סימל את תחילת העידן הרוויזיוניסטי של הציונות במצרים. בדצמבר 1933 קרא לו ז'בוטינסקי לפריס לערוך את *Notre Voix* ולשמש מזכיר הוועד הפועל העולמי של הצה"ר בצרפת. כששב למצרים ב-1936 מונה לנציב בית"ר שם וחזר לפעילות פוליטית. בעת המלחמה הוא השתלב במערך המודיעין הצבאי הבריטי, ובקיץ 1942 פונה לארץ ישראל עם עיתונאים אחרים, פעילים ציונים וראשי הקהילה. הוא ביקש להשתקע בה אך נתקל בסירוב בריטי ושב למצרים. לאחר התנקשות הלח"י בלורד מוין, בנובמבר 1944, נעצר לשישה חודשים. עם שחרורו גורש ממצרים, עבר לפריס והמשיך שם בפעילות רוויזיוניסטית-מדינית. ב-1948 עלה סטאראסלסקי ארצה והקים עיתון ימני בצרפתית בשם *La Liberté* שלא האריך ימים בשל עמדותיו האנטי-בן-גוריוניסטיות. לפרנסתו לימד שפה ותרבות צרפתית בשגרירות הצרפתית בתל-אביב והרצה בנושאי תרבות שונים.

הפעילות הציונית 1918-1943: קיפאון בפעילות ההסתדרויות הציוניות – תחילת התעוררות הנוער והצעירים

הפעילות במסגרת ההסתדרויות הציוניות

אחת היזמות הראשונות של ז'אק מוצירי הייתה הוצאה לאור של השבועון הציוני *La Revue Zioniste*, ובשמו העברי **השקפה ציונית**, שהיה ביטאונה הרשמי של ההסתדרות ציוני מצרים. באפריל 1918 התפטר מתפקידו בשל חילוקי דעות אישיים עם חבריו לוועד. עם התפטרותו נבחר ועד חדש ל"הסתדרות ציוני מצרים" בראשות יוסף סיקורל ובהשתתפות נציגים מקהיר, מאלכסנדריה, ממנצורה ומפורט סעיד. התנופה שבאה בעקבות הצהרת בלפור נחלשה, והפעילות הציונית נכנסה שוב לשגרה של איסוף כספים למוסדות הלאומיים.

במחצית 1923 עזב יוסף סיקורל את תפקידו כיו"ר ההסתדרות ציוני מצרים, וההסתדרות הכלל-ארצית הפסיקה בפועל את פעילותה. לאחר כעשר שנים של פעילות במסגרת ארגון גג אחד נוצרו מחדש שתי ההסתדרויות נפרדות בשתי הערים הגדולות. מאורעות קיץ 1929 בארץ ישראל והחשש מהשפעת התעמולה הפלשתינית האנטי-יהודית והאנטי-ציונית על דעת הקהל במצרים הכניסו את הפעילות הציונית הממוסדת לתרדמה עמוקה בשל חששות מנהיגי הקהילה מפעילות ציונית גלויה שתסכן את חבריה. מכאן ואילך התאפיינה הפעילות הציונית בשגרה חסרת התלהבות ומוטיבציה וללא כל שיתוף פעולה בין ההסתדרויות הציוניות בשתי הערים הגדולות.

התנועה הרוויזיוניסטית במצרים

על רקע ה"שממה" בפעילות ההסתדרויות הציוניות במצרים בתחילת שנות השלושים בלטה פעילותה של התנועה הרוויזיוניסטית. ב-1929 חזר לקהיר אלבר סטאראסלסקי, שבעת לימודיו בפריס התוודע לזאב ז'בוטינסקי והיה ליד ימינו. עם שובו הקים סניף של הצה"ר – ההסתדרות הציונית הרוויזיוניסטית – בקהיר, ובקיץ 1931 הוקם סניף נוסף באלכסנדריה. במאי 1931 החל סטאראסלסקי להוציא לאור את עיתונו *La Voix Juive* (הקול היהודי) וביוני 1931, בבחירות שהתקיימו לבחירת ציר מצרים לקונגרס הציוני, הצליחו הרוויזיוניסטים להביס את מועמדי שאר הזרמים. סטאראסלסקי הכריזמטי, בעל היכולת הרטורית והפובליציסטית, היה "נשקה הסודי" של התנועה הרוויזיוניסטית במצרים. גם נטייתה הטבעית של יהדות מצרים המטריאליסטית לסקטור האזרחי ולא לסקטור הפועלי ביישוב (תנועת העבודה) סייעה לאהדה שלה זכתה התנועה. ב-1929 הוקם ברובע היהודי בקהיר סניף של "בית"ר", בתחילת 1932 הוקם סניף נוסף של התנועה בשכונת ט'אהר בקהיר, ובהמשך קם סניף גם באלכסנדריה. "בית"ר" לא הצליחה לתפוס מקום מרכזי בקרב הנוער בשל רמת האנשים שהצטרפו אליה ובשל מחסור במדריכים טובים, אך היא המשיכה להתקיים עם עליות וירידות עד שנות הארבעים.

הפעולה הציונית בקרב הצעירים והנוער – תחילת העבודה החלוצית

חולשת הארגון הציוני הממוסד הביאה להקמת אגודות נוספות, שפנו בעיקר לצעירים ותרמו לגיבוש זהותם היהודית והלאומית. ארגוני הנוער שפעלו עד אז, כמו "מכבי" ו"הצופים היהודיים", התמקדו בספורט או בצופיות ולא בחינוך לאומי. ב-1928 הקימו בקהיר יוצאי ארץ ישראל וכמה מורים לעברית את "המועדון העברי", אשר שימש מוקד

אגודות "מכבי" במצרים

הקהילה, סניף רשמי של "מכבי העולמי", בראשות ז'אק גוהר, שאף מונה לסגן נשיא "מכבי העולמי". אף שארגון "מכבי העולמי" היה קשור רשמית לתנועה הציונית, גוהר, שהיה אנטי-ציוני מובהק, ניהל ברוח זו את האגודה. ככלל, זיקתן לציונות של האגודות שפעלו במצרים בשם "מכבי" לא הייתה פרי מדיניות אחידה של תנועת האם (רובן לא היו קשורות אליה כלל), אלא הייתה פונקציה של גורמים שונים בכל זמן נתון: העמדות האישיות של בעלי התפקידים שעמדו בראש האגודה, קרבתם לראשי הקהילה ותלותם הכלכלית בהם, הגיבוי שקיבלו מההסתדרות הציונית המקומית וזיקתם אליה ומערכות היחסים האישיות בתוך הוועדים ובין הוועדים.

במצרים החלו לקום כבר בתחילת המאה אגודות לנוער בשם "מכבי", אשר היו אגודות מקומיות שכללו מחלקות צופיות ומחלקות ספורטיביות, ולא היו קשורות לארגונים עולמיים. האגודה הראשונה הוקמה בקהיר ביולי 1909 ביזמת יעקב פֶּלֶב, מנהל בית הספר הקהילתי, ושמה היה "הסתדרות יהודית מכבי". האגודה הייתה בעלת גוון ציוני מודגש ופעלה בעיקר בקרב תלמידי בית הספר, אך פעילותה נמשכה זמן קצר. לאורך השנים קמו בשתי הערים הגדולות אגודות שונות בעלות מטרות שונות, והמכנה המשותף היחיד ביניהן היה השימוש בשם "מכבי" כחלק משם האגודה. למעט תקופות קצרות, לא היה קשר בין אגודות "מכבי" השונות בשתי הערים הגדולות. רק ב-1934 הוקם באלכסנדריה, בתמיכת מועצת

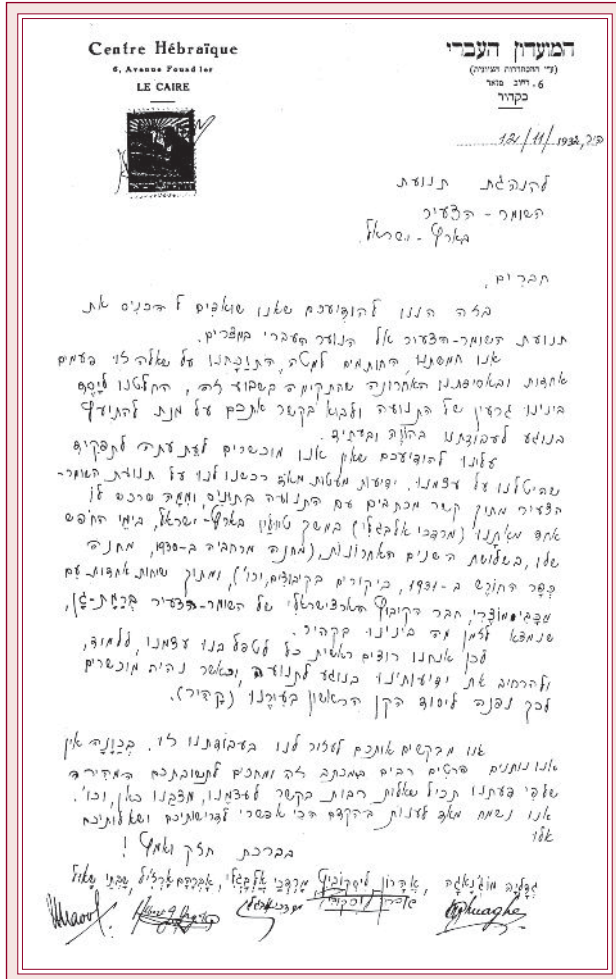
מסדר של תנועת "מכבי" באלכסנדריה, 1922

להפצת העברית ותרבותה ושררה בו אווירה הקוסמופוליטית של מצרים, הניעה אותו לפעול למען ציונות מגשימה וחלוצית. ב-1932 החליטה קבוצת צעירים בהנהגת מרקו אלבגלי להקים בקהיר קן של "השומר הצעיר" שיחנך להגשמה עצמית והם פנו למוסדות התנועה וביקשו מהם סיוע והדרכה בהקמתו.

הם קראו לתנועתם "העברי הצעיר" כדי שלא יזוהו כתנועה סוציאליסטית על ידי השלטונות ועל ידי חברי הקהילה. לשם גיבוש דרכם החלוצית הם ארגנו מחנות קיץ בארץ ישראל והתארחו בקיבוצי "השומר הצעיר", ובסוף 1934 עלו ארבעה מחמשת המייסדים ארצה. החמישי, שבתי (סבטינו) שאול, נשאר בקהיר, ביסס את התנועה ופתח סניף נוסף שלה בשכונת הליופוליס. פעילותם הנמרצת של חברי "העברי הצעיר" בגיוס תרומות לקק"ל ובמכירת השקל נתנה להם לגיטימציה והכרה בשדה הציוני בעיר, ובוגריה הצליחו לחדור לפעילות בוועד ההסתדרות הציונית בקהיר. באוגוסט 1939 נבחר שבתי שאול לציר מצרים לקונגרס הציוני הכ"א, ולראשונה יוצגו ציוני מצרים על ידי חבר תנועת נוער חלוצית.

מנהלי "העברי הצעיר" בתלבושת "שומרית" על גג הקן שברחוב פואד הראשון 6 בקהיר, 9 בדצמבר 1934. מימין לשמאל: מרדכי אלבגלי, אהרון לויסקוביץ', גדליה מוג'נאגה

שבתי (סבטינו) שאול

יליד קהיר, 1912. היה אחד מחמשת מייסדי תנועת "העברי הצעיר" ("השומר הצעיר") בקהיר ב-1932 ועמד בראשה עד גיוסו לצבא הבריטי ב-1943. שאול היה עיתונאי, ומ-1934 החל לכתוב בעיתון *Israel* ושימש גם מזכיר מערכת העיתון. החל מאפריל 1936 ערך מדור קבוע – "פינת החלוץ" (*Le coin du Halloutz*) – שכלל מידע רב על הפעולה ההתיישבותית בארץ ישראל ועל פעילות תנועות הנוער החלוציות במצרים באותן שנים. ב-1937 יזם וערך עלון של תנועת "העברי הצעיר" בשם *Le Réveil* (המעורר), שצורף כמוסף לעיתון **ישראל**. ב-1939 נבחר לנציג התנועה לוועד ההסתדרות הציונית בקהיר ושימש מזכיר ההסתדרות וראש ועדת העלייה שלה עד 1943. ב-1939 נבחר להיות ציר מצרים לקונגרס הציוני ה"א בזינבה. שאול עלה ארצה בסוף שנות הארבעים אך לא הצטרף לקיבוץ נחשונים שהקימו חניכיו בתנועה.

משמאל: מכתב חמשת מייסדי "העברי הצעיר" בקהיר להנהגה העליונה של "השומר הצעיר" בארץ ישראל, 1932
למטה: כרטיס חבר של מרדכי (מרקו) אלבגלי ב"מועדון העברי" בקהיר, 1928

משה בן-אשר
משה בן-אשר (ארדרוכט), יליד פולין, 1900. הוא עלה לארץ בעלייה השלישית ב-1919, וב-1920 ירד מצרימה. תחילה השתקע בקהיר, שם היה חבר בהסתדרות הציונית וממקימי "המועדון העברי". ב-1925 הקים בקהיר סניף של חברת התיירות "ללוד-איי" (Palestine Lloyd) – "פלשתיין-אגניפט ללוד" (PEL), ובשמה הידוע יותר, פלטורס) – ומ-1932 הקים וניהל את סניף החברה באלכסנדריה עד פיטוריו מהחברה ב-1938. עם הגיעו לאלכסנדריה החל בפעילות במסגרת ההסתדרות הציונית המקומית, נבחר ב-1933 לחבר ב"ועד העלייה" בהסתדרות, ומכאן החלה פעילותו בנושא "החלוץ". במקביל שימש באלכסנדריה נציג בשכר של מחלקות שונות בסוכנות ושל הקרנות הלאומיות. בן-אשר עזב את מצרים ב-1945 והשתקע בתל-אביב.

בקיץ 1933 הוקמה "הכשרה" בשם "החלוץ" בקהיר, אולם זו הייתה התארגנות חלוצית ללא בסיס חינוכי-רעיוני. ההכשרה פעלה כמה חודשים ונמוגה ללא כל המשכיות. ב-1934 הקים משה בן-אשר סניף של "החלוץ" באלכסנדריה. רוב המצטרפים הגיעו להכשרה כי ראו בעלייה פתרון למצבם הכלכלי הירוד, ולא מתוך אידאולוגיה לשמה, וזו התפרקה סופית ב-1941. תנועת הנוער החלוצית "החלוץ הצעיר", אשר הוקמה באלכסנדריה ב-1938 ביזמת שליח מהארץ, החזיקה מעמד חודשים ספורים בלבד. ב-1941 היא הוקמה מחדש על ידי בן-אשר, אך בגלגולה השני שינתה פניה והייתה לתנועה צופית לכל דבר. שלא כמו ארגוני "החלוץ" בקהיר ובאלכסנדריה, תנועת "העברי הצעיר" – שהוקמה על ידי חברה מתוך מניעים אידאולוגיים ושמה דגש על חינוך הנוער מגיל צעיר – הצליחה לפתח זהות קולקטיבית שאפשרה לה להתפתח למרות הקשיים שעמדו בפניה ולמרות הסיוע המוגבל שקיבלה מתנועת האם שלה "השומר הצעיר". היא הצליחה לגבש כוחות צעירים חדשים שהשתלבו בפעילות הציונית המסורתית והכניסו בה רוח של אקטיביזם. השתלבות חברי התנועה בפעילות הציונית בקהיר וההערכה הרבה שהתנועה זכתה לה עקב כך נתנו לצינונות הסוציאליסטית לגיטימציה בשדה הציוני

במצרים, שהיה בעיקרו ציוני-כללי ובעל זיקה מובהקת לסקטור האזרחי ביישוב. עובדה זו הקלה את מלאכתם של השליחים מטעם תנועות ההתיישבות, שהגיעו למצרים בקיץ 1943 כדי לכבוש את הנוער המקומי לציונות המגשימה.

מימין: חברי קן "העברי הצעיר" בקהיר, 9 בדצמבר 1934
משמאל: מכתבו של יצחק בן-צבי אל מחלקת העלייה בדבר הקצאת סרטיפיקטים להכשרת "החלוץ" בקהיר. ירושלים, 1933

הסיבות לחולשת הארגון הציוני במצרים בתקופת בין-המלחמות

הארגון הציוני במצרים מנה בשנים אלה כמה מאות חברים בלבד. העסקנים הציונים באו משני מקורות עיקריים: אנשי ארץ ישראל לשעבר, אשכנזים ודוברי עברית; בני העלית המשכילה החדשה, אנשי המעמד הבינוני, מהגרים או בני מהגרים. דרכם של אלה לפעילות ציבורית במוסדות הקהילה הייתה חסומה על ידי העלית המסורתית, והפעילות הציונית פתחה בפניהם דרך לפעילות ציבורית מסוג אחר. קבוצת ההתייחסות שלהם הייתה הקהילה המקומית, ובפעילות הציונית הם ראו בעיקר מכשיר לניעות חברתית. בראשות הוועדים ניסו להעמיד דמויות ציבוריות מוכרות יותר, אולם אלה תרמו ברוב המקרים רק את מכובדותם, אך לא פעלו פעולה של ממש. בשל חוסר הרקע האידאולוגי של רובם הם לא נלחמו בחירוף נפש על עמדותיהם כנגד ראשי הקהילה, וברוב המקרים אף נכנעו להם. לאחר הצהרת בלפור תמכו ראשי הקהילות במפעל הציוני, אולם על רצף התפתחות הרעיון הציוני מבית לאומי למדינה עברית, ובמקביל להתעצמות העימות היהודי-הערבי בארץ ישראל – הלכה התנגדותם לציונות וגברה. על פי מדיניותם המסורתית הם השתדלו להימנע מנקיטת עמדה בנושאים פוליטיים וחששו, בעיקר בעתות משבר, שהפעילות הציונית במצרים תסכן את הקהילה היהודית כולה ודרשו להצניעה. אפשר למנות עוד שלושה גורמים שרחשו מתחת לפני השטח ושהוסיפו על עוינותם לציונות:

א. התחושה שההסתדרות הציונית אינה רואה בהם שותפים אמיתיים לפעולה הציונית המדינית – הם תפסו את עצמם כמומחים לדו-קיום מוסלמי-יהודי וציפו כי ציוני אירופה, שלא הכירו את המנטליות ואת השפה הערבית, ישתמשו בניסיונם ובידע שלהם בנושא.

ב. התחושה שהיהודים הספרדים בארץ ישראל מופלים לרעה על ידי מנהיגות היישוב החדש, הציונים האשכנזים – כבר בשנות העשרים הם התוודעו לבעיה זו, תמכו

"ההתאחדות העולמית של יהודים ספרדים"
 La Confédération Universelle des Juifs Sépharadim (מ-1935 נקראה "הפדרציה העולמית של הקהילות הספרדיות"). נוסדה ב-1925 כדי לשלב את היהודים מן הקהילות הספרדיות בעולם בפעילות היהודית הלאומית, כולל במפעל הציוני, על ידי הכשרה חינוכית וגיוס משאבים. ההתאחדות ניהלה מאבקים בשני תחומים עיקריים: דרישה לשילוב ספרדים בתפקידים בהנהלה הציונית ובמוסדותיה וביטול האפליה התקציבית של עולים ספרדים במגזר העירוני וההתיישבותי. אנשי ההתאחדות ביקרו לעתים תכופות במצרים, הפיצו את טענותיהם וזכו לתמיכת המנהיגות הספרדית של הקהילות במצרים, שהזדהתה לחלוטין עם מטרותיהם. הם הצליחו להשפיע גם על חברי הוועדים של קרן היסוד, בעיקר באלכסנדריה, אשר החלו להתנות את העברת הכספים שאספו בכך שלפחות חלק מתרומותיהם יוקצה ישירות להתאחדות הספרדים לצורך סיוע לנקודות ההתיישבות שהקימו חקלאים ספרדים. ההתאחדות נוהלה בידי ועד פועל בירושלים ובפריס. נשיא ההתאחדות, משה פיציטו, יליד חלב שהשתקע במצרים, היה ציוני מסור מנאמניו של ויצמן. יוסף קטאוי, נשיא קהילת קהיר, מונה כנשיא כבוד של ההתאחדות החל מ-1935.

במאבק "ההתאחדות העולמית של יהודים ספרדים", והנושא המשיך להסעירים גם בשנות השלושים והארבעים.

ג. הבדלי תרבות ומנטליות – פעילי ההסתדרות הציונית העולמית התייחסו לקהילה במצרים בהתנשאות, אך גם הקהילה מצדה גילתה יחס דומה ל"אשכנזים" שייצגו את התנועה הציונית. הסוציאליזם של אנשי היישוב נתפס בעיניהם הקפיטליסטיות כבולשביזם, והחילוניות של הנציגים הציונים הרתיעה את יהדות מצרים המסורתית והשמרנית.

עמדת המוסדות הציוניים בשנים אלה כלפי ארצות האסלאם אף היא לא עוודדה הצטרפות לפעילות הציונית. אלה התייחסו לקהילה היהודית במצרים כאל קהילה עשירה שמצפים ממנה לתרום לקרנות הלאומיות אך לא כאל מאגר אנושי הראוי להשתתף במפעל ההתיישבות. מספר הסרטיפיקטים שהוקצו לעולים ממצרים היה מצומצם מאוד, ולא הייתה השקעה ממשית בחינוך הנוער לעלייה. המוסדות הציוניים דאגו לשלוח מדי שנה שליחים לגיוס תרומות, אך הפעילים המקומיים לא קיבלו אמצעים לעידוד תעמולה ציונית שתשפיע על הציבור היהודי המצרי. רק בסוף שנות השלושים החלו חלקים בקהילה לעבור תמורות פוליטיות-חברתיות אשר הכשירו אותם לקבל את התנועה הציונית כתנועה לאומית של העם היהודי ולקחת בה חלק פעיל. נושאי הדגל היו הצעירים, והם העבירו את הקהילה משלב התודעה הלאומית לשלב הפעילות הלאומית.

התקפה חזיתית של מוסדות היישוב על יהדות מצרים: 1943-1947

עד סוף שנות העשרים הצטיינו יחסי היהודים והמוסלמים בדו-קיום שלו ובכבוד הדדי. היהודים היו שותפים לשאיפות הלאומיות של המצרים, והמצרים תמכו ברעיון הבית הלאומי ליהודים. גם כשפרצו המאורעות בארץ ישראל ב-1929, לא השפיע הדבר השפעה ניכרת על יחסם של רוב העם המצרי ושל השלטונות כלפי היהודים, אם כי החלו להישמע

נחום סוקולוב (יושב בראש השולחן), נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, בחברת נכבדים בקהיר, 1933 לערך

הסכם מונטרה (Montreux)

הסכמי הקפיטולציות בין האימפריה העות'מאנית למעצמות האירופיות העניקו זכויות מיוחדות לתושבים בעלי נתינות זרה שישבו במחוזות האימפריה, כולל מצרים. הנתינים הזרים נשפטו על עברות אזרחיות ופליליות בבתי דין קונסולריים, והחל מ-1875 – בבתי דין מעורבים שהיו מורכבים משופטים אירופים ומצרים. ב-1936 נחתם ההסכם האנגלו-מצרי אשר קבע באופן רשמי את עצמאותה של מצרים והעביר לידיה את האחריות הבלעדית למיעוטים זרים. בעקבות זה, בחודשים אפריל-מאי 1937 כונסה ועידה בעיירה מונטרה שבשווייץ, ובסיומה נחתם הסכם בין מצרים ל-12 המדינות שהורשו עד אז לשפוט את נתיניהן במצרים. ההסכם ביטל את משטר הקפיטולציות ושם בכך קץ לזכויות המיוחדות שהזרים נהנו מהן. נקבע כי בתי הדין המעורבים יינעלו לאחר תקופת מעבר של 12 שנה, ב-1949, כדי להעניק לשלטון המצרי ריבונות משפטית מלאה. ההסכם האנגלו-מצרי מ-1936, ובעקבותיו הסכם מונטרה מ-1937, היו נדבך מרכזי בהשתחררותה של מצרים מחסות המעצמות האירופיות ובהפיכתה לישות פוליטית ריבונית. בעקבות הסכם מונטרה התקבלה מצרים לחבר הלאומים במאי 1937.

יעקב צור (טשרנוביץ) (1906-1990)

פעיל ציוני יליד וילנה. לאחר שעלה ארצה ב-1921 השלים את לימודיו בגימנסיה העברית בירושלים. לאחר מכן למד באוניברסיטת פירנצה ובסורבון בפריס. כששב ארצה החל לעבוד במחלקת ההסברה של הקרן הקיימת. בשלהי 1943 נשלח למצרים כנציג הסוכנות היהודית והקרן הקיימת ושהה שם כשנתיים. לאחר קום המדינה מונה לשגריר בצרפת ובארגנטינה. כיהן שש-עשרה שנה כיו"ר דירקטוריון הקק"ל.

רחשים עוינים מצד תנועות קיצוניות וחוגים אסלאמיים. רחשים אלה גברו והפכו לקולות רמים לקראת סוף שנות השלושים בעקבות המרד הערבי (1936-1939) ודוח ועדת פיל ב-1937 על חלוקת ארץ ישראל. "בעיית פלשתיין", שעלתה על סדר היום הערבי והמצרי, חברה למגמות לאומניות שקיבלו תפנית פאן-ערבית ופאן-אסלאמית, לפונדמנטליזם הדתי שהתגבר ולשנאת הזרים שהלכה וגברה בעקבות ביטול הקפיטולציות בהסכם מונטרה ב-1937. כל אלה החריפו את הרגשת אי-הביטחון האישי והכלכלי בקרב קהילות הזרים במצרים בכלל ובקרב המיעוט היהודי בפרט. על אלה נוספו האנטישמיות הגואה בשנות השלושים בגרמניה, השפעת הנאציזם במצרים והחשש מפלישת הנאצים למצרים בקיץ 1942. מצב מורכב זה הכשיר את הקרקע ואת הלבבות לפעולה ציונית מוגברת במקום. על אותו ציר זמן חלה התפנית במדיניות המוסדות הציוניים כלפי הפעולה בקרב הקהילות בארצות האסלאם ומצרים בכללן. הדי השואה שהחלו להגיע אז ליישוב בארץ זעזעו את כל מוסדות היישוב וגרמו להם לשינוי בעמדותיהם. גורמי ההתיישבות, שעד לאותה עת ראו במאגר האנושי של יהדות מזרח אירופה את המאגר הטבעי והיחיד לחלוצים להתיישבות, החלו לחפש מאגרים חדשים למילוי שורותיהם. אם עד אז הוזנחה יהדות ארצות האסלאם, עתה הפכה זו למאגר העיקרי לכוחות חדשים ליישוב הארץ. בשלהי 1943 החלה הסתערות חזיתית על יהדות מצרים מצד כל גורמי היישוב.

הקמת הפדרציה הציונית הארצית במצרים

באוקטובר 1943 שיגרה הסוכנות היהודית את יעקב טשרנוביץ (צור) לריכוז הפעילות הציונית בקהיר ובאלכסנדריה. הוא הציע לארגן מחדש את הפעילות הציונית הממוסדת במסגרת פדרציה ארצית, שבראשה יעמוד ועד זמני שימונה על ידי ההנהלה הציונית בירושלים, ובמקביל להיערך לאספה כללית לבחירת ועד קבוע בתום שנה. התכנית הייתה לפעול במרץ ולגייס חברים חדשים כדי לנסות ולהשפיע בעזרתם על תוצאות הבחירות לוועד הקבוע. כך קיוו אנשי הסוכנות, תומכי מפא"י, לצמצם את השפעת אנשי "השומר הצעיר" בהסתדרות הציונית בקהיר, שמאז סוף שנות השלושים היו לגורם הפעיל היחיד בה. כדי לוודא את שיתוף הפעולה בין הפדרציה הציונית במצרים לסוכנות בירושלים הוחלט למנות את לאון קסטרו לנשיא הפדרציה המקומית אך גם לנציג כבוד של הסוכנות במצרים. בינואר 1944, עם מינויו, נפתח משרד ציוני מרכזי בקהיר ואליו הועברו משרדי ההסתדרות הציונית, הקרנות הלאומיות ומשרדו של נציג ה"הגנה" והש"י (ראשי תיבות של שירות ידיעות; שירות המודיעין של ארגון ה"הגנה") במצרים, שעסק באיסוף נשק עבור ה"הגנה" בארץ. המשרד היה מרכז ציוני תוסס, והתקיימו בו מדי שבוע אספות, הרצאות ושיעורי עברית.

בדצמבר 1944, בתום שנה להקמת הפדרציה הארצית, מנתה ההסתדרות הציונית בקהיר כ-700 חברים, כמחציתם חברי תנועות הנוער. באלכסנדריה נמנו כ-400 חברים, ובשתי הערים נבחרו ועדים חדשים להסתדרויות המקומיות. באספת ההסתדרות בקהיר נבחר ועד בן 40 חברים, ובו הרבה פעילים חדשים, והפעם בלי חברי "השומר הצעיר". ב-6 בינואר 1945 כונסה אספה כללית ארצית, ובה אושר תקנון הפדרציה ונבחר ועד מרכזי קבוע. קסטרו נבחר לנשיא הפדרציה, ולצדו כיהנו ארבעה חברים מקהיר וארבעה מאלכסנדריה (למידע נוסף על קסטרו ראו בפרק הפעילות הפוליטית). במחצית ינואר 1945, עם שובו של טשרנוביץ ארצה, שבה הפעילות הציונית להתנהל בעצלתיים. הפוליטי המתוח במצרים בסתיו 1945 והמהומות נגד היהודים ב-2 בנובמבר 1945 הדאיגו את הוועדים הציוניים והביאו לצמצום פעילותם. מערכת בחירות סוערת לבחירת שלושת

לאון קסטרו (1883-1948?) יליד אזמיר, עורך דין, עיתונאי ואיש ציבור. בשנת 1917 ייסד את הסניף הראשון של התנועה הציונית במצרים ושקד על חנוכת סניפים חדשים בערי שדה. לאון הצטרף לפעילות הלאומית שמטרתה הייתה להשיג עצמאות מלאה למצרים. במסגרת פעילות זו הוא ערך בשנת 1921 את כתב העת *La Liberté*, שהיה השופר של מפלגת "אֶלְפֵד" במערב אירופה. קסטרו הצטרף למהפכת סֶדֶד זְעֵלִיל ולא ראה סתירה בין פעילותו למען עצמאותה של מצרים למאמציו למען הקמת בית לאומי לעם היהודי. בשנים 1925-1927 שימש נשיא הפדרציה הציונית במצרים. עם עליית היטלר לשלטון היה מראשי הפעילים להטלת חרם כלכלי על תוצרת גרמניה. היה ממייסדי הסניף המצרי של הליגה הבין-לאומית נגד האנטישמיות LICA. בשנת 1936 נאם בפני 1,500 יהודים בכנס באלכסנדריה כדי למחות על התעוררות האנטישמיות בעולם וחזה את השואה: "שנת 1936 תהיה שנת הכרעה בשביל האנושיות, שתביא לידי חורבן היהדות והתרבות העולמית למשך שנים רבות. אם היטלר לא ייפול, שלושה מיליונים מיהודי פולין, מליון יהודי רומניה, ועוד איזה מאות אלפים מיהודי הונגריה ואוסטריה יאבדו חלילה" (טראגאן, לקורות הקהלה היהודית, עמ' 150).

בסוף 1943 מונה קסטרו ליו"ר הפדרציה הארצית במצרים ובסוף ינואר 1944 נבחר גם לנשיא "הלשכה הגדולה" של "בני ברית" במצרים ובסודאן.

הצירים לקונגרס הכ"ב בדצמבר 1946 עוררה במידת מה את הפעילות הציונית, אולם מיד לאחר מכן חזרה הפדרציה למצב של חוסר פעילות. אלי פלג, שליח "השומר הצעיר", דיווח ארצה על המצב הקשה בפדרציה:

מה שמסמן את הפדרציה הציונית ופעילותה זו היא: לקוודאציה [חיסול] שיטתית [...] מתרחקים מכל אחריות ועול [...] בתקופה כאשר גוייסו כמה עשירים לענין הציוני נתנו להם תפקידי כבוד בפדרציה, והפכו אותם עסקנים "חשובים". כיום כאשר נדרש קצת יותר עוז, מתפזרים כולם [...]

אש"צ, 1(78.31). מאלי פלג בקהיר לחיים הולץ, הנהגה עליונה במרחביה, 26 בפברואר 1947.

במצב זה, של גוף חסר נשמה ומוטיבציה, הגיעה הפדרציה למבחן הגדול של יהדות מצרים עם קבלת החלטת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל, בכ"ט בנובמבר 1947.

פעולת השליחים בקרב תנועות הנוער החלוציות

ההחלטה להכשיר שליחים לארצות האסלאם למטרות חינוך והדרכת נוער וכן לעידוד העלייה משם ולארגונה סימנה את התפנית שחלה בשנות הארבעים בגישתו של הממסד הציוני כלפי קהילות אלה. באביב 1943 התקיים בירושלים סמינר לשליחים לארצות המזרח התיכון ביזמת הסוכנות היהודית והמוסד לעלייה ב', והשתתפו בו נציגים מכל זרמי ההתיישבות שנועדו להיות שליחים-מדריכים לנוער בארצות אלה. בקיץ 1943 יזמה מחלקת הנוער והחלוץ בסוכנות סמינר בן חודש בארץ לשלושים צעירים ממצרים להכשירם כסגל הדרכה שיסייע לשליחים במשימתם.

הכוונה הייתה לארגן את הנוער במסגרת תנועה אחידה לכל זרמי ההתיישבות בשם "החלוץ האחיד". אולם במצרים הרעיון לא הוגשם במלואו בשל התנגדותם העזה של אנשי "השומר הצעיר", שטענו כי תנועתם "העברי הצעיר" כבר פועלת במקום מ-1932. כדי למנוע השתלטות על "העברי הצעיר" הזדרזה תנועת "השומר הצעיר" ושיגרה כבר ביולי 1943 באופן עצמאי את שליחה הראשון מרדכי סרצ'ו (בר-לב), ואליו הצטרפו בהמשך אבנר וייזל ומרים אנגלברג (מיוחס). הם מצאו בקהיר תנועה בעלת אידאולוגיה

מימין: חניכי "השומר הצעיר" בשירת "תחזקנה ידי כל אחינו המכונים". מימין לשמאל: ינו כהן, צדקה, דואק, ז'ק פרץ, (?) פול ביברמן, מריו בלעיש. קן ט'אהר בקהיר, אמצע שנות הארבעים לערך

מוצקה מאוד שפעלה על פי תכנית העבודה החינוכית של "השומר הצעיר". מה שנותר לשליחים לעשות היה להרחיב את פעילות התנועה ולהכין גרעינים להגשמה. תוך שנה הורחבה הפעולה, ובמצרים פעלו שבעה קנים של התנועה: שלושה בקהיר, שניים באלכסנדריה, אחד בפורט סעיד ואחד בטנטא. שני האחרונים נזנחו עם הזמן בשל מחסור בשליחים, אולם הקנים בקהיר ובאלכסנדריה התפתחו ומנו מאות חברים פעילים. התנועה קיימה מושבות קיץ, "שומריות", וניהלה פעילות חינוכית ענפה. בסתיו 1944 הוקמה הכשרה חקלאית בגיזה, ליד קהיר, וחברי התנועה שיועדו להגשמה הוכשרו בה.

ב-12 באוגוסט 1943, עם סיום הסמינר לשליחים, הגיע השליח הראשון של מחלקת הנוער, רפאל רקנאטי, וכחודשיים אחריו הגיעו עקיבא איגר וגרשון בן-עתו. שלושתם החלו לפעול להקמת "החלוץ האחיד" במצרים והחליטו להתבסס על נוער שכבר היה

מאורגן בארגוני צופים יהודיים ולהעמיק את הכרתו הציונית והחלוצית. רקנאטי החל לפעול באלכסנדריה, שם התבססה התנועה על התשתיות הפיזיות של "החלוץ הצעיר", תנועה שלמרות שמה ה"חלוצי" הייתה תנועה צופית, מסונפת לפדרציית הצופים המצרית. חברים חדשים גויסו, והשליחים הקנו להם הכשרה מהירה והכינו אותם לסייע להם בהדרכה. בקהיר התבסס "החלוץ האחיד" בעיקר על בוגרי תנועת "הצופים העבריים מכבי". מדריכי הצופים הוכשרו על ידי השליחים בסמינריון בן שלושה חודשים, אשר כלל גם לימוד נמרץ של השפה העברית. על פי דיווחי השליחים, עד קיץ 1944 כבר מנתה התנועה כ-800 חניכים, ובהם כ-200 בוגרים. במקביל למפגשי לימוד והוויי צופי וציוני במועדוני

מחנה צופי "מכבי קהיר" במנדארה, אלכסנדריה, 1943

חברי "החלוץ הצעיר" באלכסנדריה. עומדים (משמאל לימין): אריה שלוסברג, אלי כהן (לימים סוכן ה"מוסד" בסוריה שנתלה בדמשק ב-1965) ורפאל רקנאטי. יושבים (מימין לשמאל): מרק רומנו ושני משמאלו יעקב, בנו של הרב משה ונטורה. חוף רשיד, 1944

התנועה התקיימו טיולים, מחנות פסח ומחנות קיץ. בקיץ 1944 יצאה קבוצה של כ-35 מדריכים בוגרים לסמינר שערכה בארץ מחלקת הנוער של הסוכנות. כשהגיע עקיבא קסטנבוים (קשת), שליח "הפועל המזרחי", נפתח בשכונת ט'אהר בקהיר גם סניף דתי לתנועה האחידה.

המאבק במצרים על "החלוץ האחיד"

על הפעילות הנמרצת של השליחים בקרב הנוער העיבה עננה – המאבק המר בנושא "החלוץ האחיד". שליחי הסוכנות התקשו להתמודד עם סירובה של תנועת "העברי הצעיר" לקבל את מרותם ואת דרישתה להישאר תנועה עצמאית. אנשיה הציעו להגיע לסידור של תנועה פדרטיבית, שבה תישמר עצמאותם, אך הם נתקלו בסירוב עיקש של הסוכנות ושל שליחיה. שלא כמו השליחים שפעלו במסגרת "החלוץ האחיד" וזכו לתמיכה כספית של מחלקת הנוער והחלוץ, שליחי "השומר הצעיר" נתמכו כספית על ידי תנועתם בלבד, והסוכנות היהודית ונציגה במצרים, יעקב טשרנוביץ, החרימו אותם ולא הכירו בהם כתנועה חלוצית הזכאית לסיוע.

השליחים הראשונים ששהו במצרים ללא אשרות שהייה נאלצו לשוב ארצה בסוף 1944 מחשש לביטחונם האישי (בעקבות התנקשות אנשי הלח"י בלורד מוין). שלא כ"העברי הצעיר", שהנהגתו המקומית הייתה ותיקה ובעלת חינוך תנועתי רב שנים, הנהגתו המקומית של "החלוץ האחיד" הייתה מורכבת ממדריכים שהוכשרו במשך כמה חודשים, ומטענם האידיאולוגי היה דל. באלכסנדריה סייעו חיילים בהדרכת התנועה, אולם בקהיר נקלעה התנועה למשבר. המשבר נבע בראש ובראשונה מכך שהסוכנות, שהייתה אחראית להפעלתה, לא הייתה תנועת התיישבות או תנועת נוער, ולפיכך התקשתה להעמיד לרשות התנועה שהקימה כלים חינוכיים או ארגוניים.

לקראת תום המלחמה, בשל החזרה לפעולה באירופה, שבה הסוכנות והזניחה את ארצות המזרח. רק שליחים מעטים נשלחו למצרים, מעט החיילים שסייעו בהדרכת התנועה השתחררו, והיו תקופות ביניים ארוכות שבהן אנשי ההנהגות המקומיות נותרו לעצמם. לעומת אנשי "העברי הצעיר", שהייתה להם כתובת ברורה – הנהגת "השומר הצעיר" בארץ – נותרו ההנהגות המקומיות של "החלוץ האחיד" ללא גוף סמכותי שינחה אותם. הסדק הסופי שהביא בסופו של דבר לקריסתו של רעיון "החלוץ האחיד" במצרים נוצר בתחילת 1946, כאשר הסניף הדתי של התנועה בטי'אהר החליט לפרוש מהתנועה האחידה ולהקים סניף עצמאי של "בני עקיבא", בתמיכת תנועתם בארץ.

ההגשמה העצמית בתנועות החלוציות

אתגר ההגשמה העצמית הוצג בפני אנשי "החלוץ האחיד" בזמן קצר מדי, ללא הכשרה חלוצית-חקלאית וללא הכשרה רוחנית מספיקה. הגרעין הראשון של אנשי התנועה, שעלה בסוף מרס 1944 לכפר גלעדי ומנה כעשרה חלוצים, התפרק בהדרגה. הגרעין השני של "החלוץ האחיד", "הסנה", עלה לגבת ביולי 1945. הפעם הקליטה הייתה מוצלחת, ואנשי גרעין זה הקימו בהמשך את קיבוץ ברור חיל. באותו קיץ עלו גם כמה חברים מהסניף הדתי לכפר עציון. בפסח 1946 עלה גרעין "חרות" להכשרה בדגניה ב', ובקיץ 1946 עלה גרעין נוסף לגבעת ברנר. שני הגרעינים האחרונים התפרקו וחברים בודדים מהם הצטרפו לגרעין "הסנה". חלוצי הגרעין הראשון של "העברי הצעיר" עלו לעין השופט בינואר 1945, נקלטו היטב והיו חיל החלוץ של גרעין "השומר הצעיר" ממצרים. קבוצות נוספות

"החלוץ האחיד"

ב-28 בספטמבר 1943 החליטה הנהלת הסוכנות היהודית, בתמיכת הרוב במפא"י, על הקמת תנועה חלוצית אחידה לארצות המזרח התיכון באחריות הסוכנות. מטרת התנועה הייתה לתת לנוער שם חינוך ציוני מהיסוד ולמנוע העברת המחלוקות הפוליטיות האידיאולוגיות מהארץ לגולה. רוב נציגי הקיבוץ המאוחד, סיעה ב' והשומר הצעיר צידדו בהמשך הזיקה הישירה של "החלוץ" להסתדרות העובדים הכללית וראו בכך ניסיון של מפא"י ושל בן-גוריון, ששלטו בהנהלת הסוכנות, להשתלט על "החלוץ" כדי להפעיל "חלוץ אחיד" גם באירופה לאחר שחרורה. "הפועל המזרחי", אף שלא היה חבר בהסתדרות העובדים ולא היה קשור לארגון "החלוץ" ההסתדרותי, הסכים בתחילה להצטרף ל"חלוץ האחיד" אך נטש מסגרת זו בתחילת 1946 ושב לפעול באופן עצמאי כתנועת "בני עקיבא".

ההתנקשות בלורד מוין

ב-6 בנובמבר 1944 נורה למוות בקהיר הלורד מוין, שר המדינה הבריטי למזרח התיכון. המתנקשים היו אליהו חכים ואליהו בית-צורי, חברי הלח"י. הם נתפסו, הודו במעשה, נשפטו ונדונו למוות. הם הוצאו להורג בקהיר ב-22 במרס 1945. לאחר קום המדינה הובאו לקבורה בבית הקברות הצבאי בהר הרצל בירושלים.

המפגש בין הנוער המצרי לשליחי התנועות החלוציות - רשמים

ויקו ברסי, חבר "השומר הצעיר", מתאר אף הוא חוויה דומה: "חבר בכיתה שאל אותי אם אני רוצה להצטרף לתנועת נוער יהודית. [...] הלכנו מסקרנות כיון שהקן לא היה רחוק מהבית. הלכנו לראות במה מדובר בעיקר כי ראינו בחורות יפות הולכות לאותו כיוון [...] באותו יום היה לנו המפגש הראשון עם שליח מפלשתינה, שעשה עלינו רושם עז [...] זה היה פתאום גילוי עולם ומלואו, עולם חדש [...] זו היתה אהבה ממבט ראשון, מכת ברק". (המדור לתיעוד בעל פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 44 [61], עדות ויקו ברסי ליצחק אופנהיים, 28 בינואר 1971).

הנוער הדתי נכבש לציונות בדרכים אחרות, ב"דברי תורה". בראשית שנת 1944 הודמן לישיבה "אהבה ואחוה" בקהיר אלטר ספרא, חייל בצבא הבריטי וממייסדי קיבוץ כפר עציון. הוא הצטרף לתפילה ולשיעורים, ורחמים וזעפריני, לימים פרופ' נדב ספרן, מתאר כך את התרשמותו מהפגישה: "ישבנו אני וחברי בישיבה ולמדנו במסכת שבת. והנה נכנס חייל יהודי ישב ליד השולחן ועיין בסוגייתנו. באמצע הוויכוח פנה אלינו החייל והתחיל לבאר את הקטע בעברית. זה הפתיע אותנו מאד. חייל יהודי היודע ללמוד גמרא? אנהנו הבינונו מדבריו שישנה תנועה ציונית חלוצית-דתית עולמית. זה היה בשבילנו חידוש גמור." (י' ארנון, "התנועה הציונית הדתית במצרים 1944-1956", הרצאה שנשא בכנס על יהודי מצרים בעת החדשה, אוניברסיטת בר-אילן, 14 בינואר 2004).

עקיבא קסטנבוים (קשת), שליח "הפועל המזרחי" לתנועה האחידה, מספר: "בתשעה באב קינות. לאחר הקינות ישבנו במעגל גדול וקראו דברי איוב [...] איוב בעברית ו'בתפסיר' [המילה הערבית ל'פירושים'] וזה מאד הרשים אותי. כשהגיע המעגל אלי אמר אלי החכם [הרב] אנהנו נסתפק שאתה תקרא בעברית. חייכתי, קראתי בעברית ותרגמתי ב'תפסיר' והסברתי את ההבדל בין ה'תפסיר' לעברית, הסבר שבא בעיקר לחדד. זה עבר בכל דאהר". (י' ארנון, "התנועה הציונית הדתית במצרים 1944-1956", הרצאה שנשא בכנס על יהודי מצרים בעת החדשה, אוניברסיטת בר-אילן, 14 בינואר 2004).

וכך, רבים מבני הנוער היהודי במצרים נדבקו באווירה החברתית המיוחדת של התנועות החלוציות, נחשפו לאידאולוגיות הציוניות, יצאו לטיולים בארץ ולאט לאט נכבשו: "אגב ריקוד, אגב שיר, אגב מחנה [...] התנועה [...] נתנה לנו דרך, נתנה לנו כיוון, נתנה לנו עוד משהו הרבה יותר חשוב מדרך וכיוון. נתנה לנו ערכים עמוקים, ערכים אנושיים, מוסריים, לאומיים, שנשארו בנו עד היום. שנשארו עמוק עמוק בתוך הלב [...] נתנו לנו מולדת, לא היתה לנו, גם לא היינו יהודים באופן מיוחד. פתאום נפכנו ליהודים. ונתנו לנו מולדת והאמנו בה. ונתנו לנו את הציונות והסוציאליזם והאמנו בזה [...] היינו אפילו מוכנים למות בשביל זה". (אש"צ, 148-151 [4]. דברי ויקו ברסי בערב הויכוח לאהרן קשת, נחשונים, 1983).

השליחים הגיעו למצרים כשהתדמיות היישוביות על עדות המזרח טבועות בהם והופתעו לטובה מהנוער שפגשו שם. יאיר דואר, שהיה שליח ל"חלוץ הצעיר" באלכסנדריה, העיד כי "ראינו את מצרים כמזרח וידענו פחות על שכבה אינטלקטואלית די גדולה [...] הדימוי היה יותר של עדות המזרח [...] הייתה לי זאת הפתעה למצוא אנשים חושבים, בעלי צימאון אינטלקטואלי כללי [...]". דואר, ששירת כשליח גם בלוב, בתוניסיה ובמרוקו, העיד עוד כי "במצרים הייתה אינטליגנציה" וכי רמת אנשי התנועה במצרים הייתה הגבוהה ביותר, מבין הארצות בהן שירת. (המדור לתיעוד בעל פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 14 [61], עדות יאיר דואר לאברהם מטלון, 31 במרס 1969, 21 באפריל 1969).

ברוח זו התבטא גם אבנר וייזל, שליח "השומר הצעיר": "התעניינות כזו בהרצאה ובייחוסים שנתגלתה מצד הנוער המקומי ספקו לי ממש הנאה רוחנית [...] משום שבכך יש עדות לכך שבנוער הזה יש ענין רוחני, יש סקרנות עיונית, יש מחשבה וחיפוש דרך". מהחברים הוותיקים של התנועה, שהתגבשו כגרעין חלוצי הוא מאד התפעל: "זה היה נוער נפלא, אינטליגנטי ורב כשרונות עם עדינות נפש שפשוט היה תענוג להיפגש עימו [...] אני הופתעתי ומאוד התבלבלתי, לא ציפיתי למצוא [זאת] במצרים. חשבתי ששם אצטרך להיפגש עם נוער בורגני או זעיר בורגני מבורגן ומתברגן במחשבותיו. היתה לי תדהמת אלוהים. תפסו אותי בתור אימפריאליסט, קולוניאליסט וציטטו לי את סטאלין. אני לא תפסתי מה מתרחש פה [...]". (אש"צ, 149.7 [3 ב'] וגם, 2-1.18 [4]. עדות אבנר וייזל, 21 ביולי 1975).

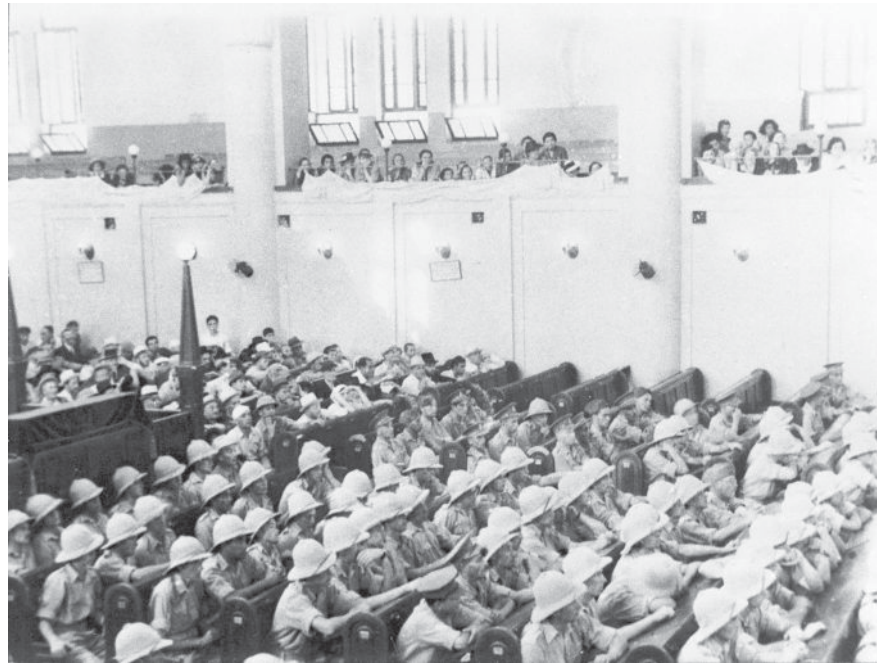
הנוער שהצטרף לתנועות הנוער החלוציות בשנות הארבעים הגיע בדרך כלל לתנועה בצורה אקראית, בהשפעת חברים, ולא ממניעים אידאולוגיים. הוא חיפש מסגרת לבילוי שעות הפנאי, מצא בתנועה הזדמנות לבילוי משותף של בחורים ובחורות, טיולים ומחנות, ונשארו בה אם המסגרת החברתית ענתה על ציפיותיו. אולם לאחר ההצטרפות הראשונית המפגש עם השליחים הלהיב אותו. כך למשל רפאל רקנאטי שליח "החלוץ הצעיר" הותיר רושם עז על החברים החדשים: עמד לפנייהם בחור צעיר, במכנסיים קצרים, עם הרבה מרץ והתלהבות, התגלמות דמותו של הארץ ישראלי, כפי שראו אותו בעיני רוחם. אלבר גואטה, מראשוני "החלוץ הצעיר" ומבכיריו, מתאר את הפגישה הראשונה עמו: "יום אחד אחותי הגדולה באה הביתה וסיפרה לי על פגישה בה השתתפה עם בחור צעיר מארץ ישראל [...] מתוך סקרנות הצטרפתי אליה לפגישה הבאה. שם פגשתי בחור כריזמטי מלא להט [...] הוא עשה עלי רושם כביר והמשכתי לבוא לפגישות הבאות. הוא היה מנהיג מלידה שיצר סביבו זרם מגנטי בכל מקום בו היה. פעילות אינטנסיבית תמיד סימלה את נוכחותו. תחת הנהגתו חלמנו וארגנו [...]". (אוסף רות קמחי, עדות כתובה [באנגלית] של אלבר גואטה, 25 בינואר 1985).

סרטיפיקט

רישיון עלייה לארץ ישראל שהנפיקו השלטונות הבריטיים בתקופת המנדט. מדי חצי שנה הנפיקו הבריטים מכסת סרטיפיקטים ("שדיוול") לרשות המוסדות, ואלו חילקו אותם לארצות השונות. מכסת הסרטיפיקטים שהונפקה הושפעה תחילה משיקולים כלכליים, אך לרוב הושפעה משיקולים פוליטיים, ולא היה בה לספק את צורכי העלייה היהודית.

המוסד לעלייה ב'

ההסתדרות העברית של העובדים בארץ ישראל הקימה את המוסד לעלייה ב' בשנת 1939 כדי לטפל בארגון ההעפלה על היבטיה השונים: גיוס מעפילים, השגת אניות וצידון, הכשרת אנשי צוות, מעקב אחר הפלגת האניות וקליטת המעפילים בארץ. המוסד לעלייה ב' קיים קשר הדוק עם "ההגנה". ב-1952 החליטה הממשלה לפרק את המוסד לעלייה ב' וחלק מתפקידיו הועבר למוסד לתפקידים מיוחדים.

חיילים ארץ ישראלים בבית הכנסת המרכזי בקהיר, 1940

של חברי הגרעין עלו בפסח 1946 והוכשרו בכפר מנחם ובתל עמל, והגרעין כולו הקים ב-1949 את קיבוץ נחשונים. אחרי קום המדינה עלו גרעינים נוספים של חברי תנועות הנוער והשלימו קיבוצים שונים.

עלייה ב' - ההעפלה הבלתי לגאלית ממצרים

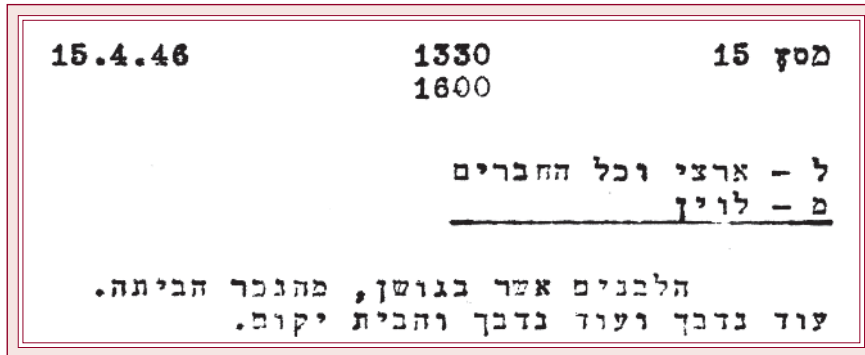
בתקופת המלחמה, כל עוד שהו החיילים הארץ ישראלים במצרים, עלו עשרות חלוצים במסווה של חיילים לובשי מדים ובידיהם תעודות מזויפות. עלייה זו אורגנה על ידי לוי אברהמי ועל ידי חיילים ששירתו באותה עת בצבא הבריטי במצרים, אולם עם תום המלחמה עמדה דרך עלייה זו להיחסם, וגם העלייה הלגאלית לא התאפשרה עוד בשל הקצאת מרב הסרטיפיקטים לפליטי השואה. דווקא אז הלך וגדל הלחץ לעלייה – צעירים רבים איבדו את מקום עבודתם ועשרות חברי הגרעינים של תנועות הנוער אף הם כבר היו מוכנים לעלייה.

נוצר צורך לחפש דרכים חדשות לעלייה בלתי לגאלית, ועקיבא איגר דרש לשגר שליח שיקדיש את זמנו רק למשימה זו. בדצמבר 1945 שב רפאל רקנאטי למצרים, והפעם כנציג "המוסד לעלייה ב'". מרב מאמציו הושקעו במציאת דרך "לעלייה רטובה", קרי רכישה או חכירה של ספינה שבה יהיה אפשר להעביר עולים רבים בכל הפלגה. הוא הסתייע בפעילותו בשלושה צעירים מקומיים, חברי תנועות הנוער: אלבר גואטה ("בוּבול") ובני סדבון, אנשי "החלוץ הצעיר" מאלכסנדריה, וחיים סטון מקהיר, חבר "העברי הצעיר". "העלייה הרטובה" הייתה מוקד לחילוקי דעות ולדיונים רבים. "המוסד לעלייה ב' תמך ברעיון למרות התנגדותו העיקשת של לוי אברהמי, שלחץ להמשיך בהעברה עם החיילים ברכבת כל עוד התאפשר הדבר. בפסח 1946 הוא יזם את "מבצע פסח", ובו עלו חברי גרעיני תנועות הנוער ברכבת שהעבירה חיילים ארצה לחופשת החג. מתחילת אפריל

אלבר גואטה ("בוּבול")

יליד אלכסנדריה, 1924. הצטרף ל"החלוץ הצעיר" בקיץ 1943, עם תחילת פעולתו של רפאל רקנאטי. גואטה היה מראשי הנהגת התנועה, ובהמשך היה מראשוני מקימי המסגרת להגנה עצמית באלכסנדריה. ב-1946, עם שובו של רקנאטי למצרים כשליח המוסד לעלייה ב', הוא גייס את גואטה לפעילות זו, וכינויו המבצעי היה "שאוּל". בקיץ 1946, לפני עזיבתו, מינה רקנאטי את גואטה לאחראי לעלייה ב' במצרים. גואטה ביקר בארץ כמה פעמים וקיבל הנחיות ואמצעים להמשך הפעולה. ב-15 במאי 1948 נעצר גואטה עם פעילים ציונים אחרים ושהה למעלה משנה במחנה המעצר אבו קיר ליד אלכסנדריה. עם שחרורו במאי 1949 יצא לפריס, השתלב בפעילות המוסד לעלייה ב', ונשלח מטעמו למרוקו ולאוגנדה. גואטה עלה ארצה עם סיום שליחותו, עבד בחברת "אל-ים" של משפחת רקנאטי ויצא מטעמה לארצות הברית. הוא חי כיום בניו ג'רזי.

מברק לארצי (מטה המוסד לעלייה ב') המודיע על הגעת עולי גושן (מצרים) ב"רכבת פסח". ישראל, 1946

"השבת השחורה"

בשבת, ה-29 ביוני 1946, פשט הצבא הבריטי על משרדי הסוכנות היהודית בירושלים. בפשיטה נתפסו מסמכים רבים. במקביל נערכו פשיטות על קיבוצים שונים בחיפוש אחר נשק. באותה שבת נאסרו אלפי אנשים, ובהם רבים מראשי היישוב כתגובת הבריטים לפעולות "תנועת המרי". השבת הזאת קיבלה את הכינוי "השבת השחורה".

עלייה ד'

עלייה שהתקיימה בסוף תקופת המנדט הבריטי בעזרת תעודות מזויפות. העלייה אורגנה על ידי המוסד לעלייה ב'. ההערכה היא כי מקור הכינוי ד' הוא במילה "דוקומנטים" (מסמכים).

שלמה חביליו

יליד ירושלים, 1921. חביליו הצטרף לשורות ה"הגנה" בגיל צעיר, שירת במנגנון הקבע של הארגון בתפקידי פיקוד והיה מפקד החי"ש (חיל השדה) בירושלים. בדצמבר 1945 שוגר למצרים בשליחות ה"הגנה" והפלמ"ח והקים שם את המסגרת להגנה עצמית. במלחמת העצמאות היה מפקד גדוד בחטיבה הירושלמית ולאחר הקמת המדינה שימש מפקד חטיבת הראל. בסוף 1954 יצא מטעם "המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים" לשליחות חשאית בצפון אפריקה לשם הקמת מסגרות להגנה עצמית, ולאחר שמרוקו קיבלה עצמאות ב-1956, טיפל בארגון העלייה החשאית ממרוקו לישראל. ב-1960, עם תום פעילותו החשאית, עבר לשירות הדיפלומטי, שם שירת כעשרים שנה כשגריר ישראל בכמה מדינות. כיום הוא חבר הנשיאות הארצית של ארגון ותיקי ה"הגנה".

עד ערב פסח הועברו כעשרים חלוצים בקבוצות קטנות, כהכנה למבצע הגדול, ובערב פסח, ב-14 באפריל 1946, עלו 65 חלוצים ביום אחד במבצע לוגיסטי מורכב ומוצלח. אולם אנשי "המוסד לעלייה ב'" לא ויתרו על התכנית הימית. רקנאטי הונחה להמשיך בהכנות, וב-23 באפריל 1946 שיגר המוסד למצרים את מוקה לימון ועמו ימאי נוסף לסייע לרקנאטי ולפקד על הספינה לכשתפליג. אף שרוב חברי התנועות שהיו מוכנים לעלייה עלו ב"מבצע פסח", לא פסק הלחץ לעלייה מצד צעירים יהודים, בייחוד בני שכונות עוני, והחשש היה כי אם לא יעלו אותם באופן מאורגן, הם ינסו לצאת בדרכים בלתי מאורגנות ולא בטוחות שכישלונן האפשרי היה עלול לגרום נזק לקהילה. באמצע יוני הגיע למצרים יוסף ברפל, המשנה לראש "המוסד לעלייה ב'", שהיה בדרכו לאירופה. הוא בחן את המצב ופסק שהמבצע יתבצע ב-29 ביוני 1946, אך "השבת השחורה" טרפה את הקלפים: עשרות חברי גרעינים ממצרים נעצרו בדגניה ב' ובגבת, והמצב הביטחוני בארץ לא אפשר עוד הכנות להורדת מעפילים. רקנאטי שב ארצה ונסתם הגולל על תכנית "העלייה הרטובה".

מחליף לרקנאטי לא הגיע. מוסדות היישוב העתיקו מחדש את מרכז הכובד של פעילותם לאירופה, ושני הצעירים המקומיים, אלבר גואטה ובני סדבון, נשארו אחראים יחידים לעלייה ב' במצרים. הם פיתחו את העבודה בשיטות של עלייה ד', איתרו מקור שימכור להם תעודות מעבר, ובעזרת חותמות ובולים קונסולריים שקיבלו מהארץ הצליחו להכין תעודות מזויפות ואשרות "תוצרת בית", ובאמצעותן שוגרו יחידים וזוגות ארצה. במרס 1947 הוקמה ועדת עלייה שחבריה היו נציגי התנועות, נציג הפדרציה ולוי אברהמי. הוועדה אישרה את המועמדים לעלייה, וגואטה סיפק להם את האמצעים. כך פעלו עד סתיו 1947, עת השתנה המצב עקב החלטת החלוקה באו"ם.

המסגרת להגנה עצמית

לקראת תום מלחמת העולם השנייה גברה הלאומנות הערבית, ואי-השקט הפוליטי עורר דאגה לביטחון היהודים במצרים. חברי ה"הגנה" בצבא הבריטי התארגנו בחוליות כוננות למקרה שיהיה צורך להדוף התפרעויות נגד מטרות יהודיות בקהיר ובאלכסנדריה. באוקטובר 1945 דיווח עקיבא איגר על המתרחש הרבה השוררת ברחוב המצרי ודרש לשלוח שליח מיוחד מטעם ה"הגנה" שיארגן את הנוער החלוצי ויאמנו במסגרות של הגנה עצמית. רק לאחר מהומות ה-2 בנובמבר 1945 בקהיר החליט הפיקוד העליון של ה"הגנה" לשלוח את שלמה חביליו להקים מסגרת מחתרתית להגנה עצמית. חביליו, שהגיע לקהיר בדצמבר 1945, החל בהקמת החוליה המרכזית הראשונה בסיועו האמיץ

אליה בוזנק (1914-1997)

יליד מצרים, בוגר בית ספר תיכון איטלקי בקהיר. היה פעיל בתנועת "מכבי" בקהיר מצעירותו, ובשנות השלושים היה המדריך הראשי בתנועה. סייע רבות לשליחי הנוער שהגיעו בסוף 1943 להקמת "החלוץ האחד" במסגרת תנועת הצופים שבראשה עמד. היה הראשון שהתגייס למסגרת להגנה עצמית בקהיר יחד עם רעייתו הנרייט והיה ממקימי הארגון. נעצר ב-15 במאי 1948 בשל פעילותו הציונית וישב במחנה המעצר הקסטרפ שליד קהיר. עם שחרורו, באוגוסט 1949, עלה ארצה והשתקע ברמת-גן.

יעקב ז'אק צביה

נולד בתורכיה ב-1922 למשפחת סביליה, עלה ארצה כילד ב-1927 והתחנך בירושלים בבית הספר אליאנס. הוא התנדב ל"הגנה" בגיל 17 ושימש

קשר. בסוף 1941 התגייס לפלמ"ח, ושימש מפקד כיתה במחלקה הערבית באלונים ולאחר מכן מפקד מחלקה בעין חרוד. בקיץ 1946 הודרך צביה בקורס לחברי "ההגנה" במצרים שהתקיים במנרה ואחריו נשלח למצרים כמפקד ה"מסגרת" באלכסנדריה, ובהמשך שימש מפקד המסגרת בכל מצרים, עד שובו ארצה בקיץ 1947. עם החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 חזר והשתלב בפלמ"ח, שירת בחטיבת הראל והשתתף בקרבות על ירושלים ובקרבות ניצנה ועוגיה אלחפיר בנגב. בשנות החמישים שירת בחיל המודיעין עד גיוסו ל"מוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים" בסוף 1956. במוסד שימש בתפקידים בכירים שונים עד יציאתו לגמלאות ב-1977.

של אליה בוזנק שגייס שמונה חברים וחברות. השמונה הושבעו ל"הגנה", ועם בוזנק היו לחוליה המרכזית הראשונה של המסגרת להגנה עצמית.

לאחר ההכשרה הראשונית הקים כל אחד מהתשעה חוליה נוספת בת שמונה חברים. כל חוליה פעלה בנפרד תוך שמירה על חשאיות, ללא זיקה לפעילות חבריה במסגרת תנועות הנוער. כעבור כמה חודשים הקימו אלבר גואטה ובני סדבון מסגרת נוספת באלכסנדריה, ובתום שנה לקימו מנה הארגון כשמונים חברים בקהיר וכארבעים באלכסנדריה, ובהם גם חברות. חברי תנועות הנוער הציוניות היו המסד העיקרי של הארגון, אך גויסו גם חברים שלא היו חברי תנועה כי לא היו מעוניינים בהגשמה חלוצית, והם פעלו בארגון במלוא המסירות. בקיץ 1946 נערך בקיבוץ מנרה קורס מפקדים, והשתתפו בו 42 חניכים וחניכות. בשובם למצרים הם היו הגרעין הקשה של ארגון ה"הגנה" במקום. אחד המדריכים בקורס, יעקב צביה, הגיע למצרים במחצית נובמבר 1946 למלא תפקיד של מפקד המסגרת באלכסנדריה, ועם שובו של חביליו ארצה, מונה למפקד הארגון בכל מצרים. עם שובו של צביה ארצה בקיץ 1947 נותר הארגון ללא מפקד-שליח.

הפעילות הציונית אחרי כ"ט בנובמבר 1947

המצב הפוליטי המתוח במצרים בסתיו 1945 והמהומות נגד היהודים עוררו בקרב הוועדים הציוניים חששות והביאו לצמצום פעילותם, אולם המכה האנושה ניחתה על הפדרציה הציונית למחרת הכרזת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל. הפחד שהשתלט על הרחוב היהודי השפיע גם על הפעילים הציונים, וראשי הפדרציה החליטו לחסלה ולהודיע על כך לשלטונות ולציבור. הנימוק האידאולוגי להחלטתם היה שעם השגת המטרה הציונית, קרי מדינה יהודית, אין עוד צורך בארגון ציוני. חברי תנועות הנוער הצליחו לבטל את רוע הגזרה והקימו ועדת חירום להמשך הפעילות הציונית.

השליחים היחידים שנותרו בתקופה זו במצרים היו שלושת השליחים לנוער: יוסף גולדין (ג'ו גולן), שליח מחלקת הנוער בסוכנות שעסק בארגון "החלוץ האחד" ובהדרכה בו, ואלי פלג וחיים שאול, שליחי "השומר הצעיר". תנועת "העברי הצעיר" החלה כבר בקיץ 1947 לצמצם בהדרגה את הפעילות הגלויה בקנייה בשל פיקוח בולט של השלטונות, ובט"ו בשבט 1948 העבירה את פעילותה למחתרת מלאה. תנועת "בני עקיבא" עברה אף היא למתכונת של פעולה חשאית ומינתה הנהגה חלופית-מחתרתית למקרה שהנהגה הפועלת תיעצר. רק תנועת "החלוץ האחד", אשר רשמית פעלה בקהיר כתנועת הצופים "מכבי", שהייתה מאושרת על ידי השלטונות, המשיכה לפעול בגלוי עד מאי 1948. עם זאת מרשימת חבריה נופו כל שמות הבוגרים מגיל 18 ומעלה מחשש למעצרים הצפויים, ופעולתם של אלה הועתקה לדירות פרטיות.

מוסדות היישוב היו שקועים בענייני המלחמה בארץ, ולא היה בכוחם להקצות משאבים לטיפול בקהילות היהודיות בארצות השכנות, שמצבן הלך והחמיר בשל הקמת המדינה היהודית. תנועות הנוער נותרו לעצמן והיו לכתובת הציונית היחידה ליהודי מצרים: "נשארנו אנחנו והחלוץ יחידים במערכה בתקופה די קשה, בו בזמן שהזרם לציונות גודל בכל יום. נוער, מבוגרים וגם בעלי משפחות פונים כמעט [כמעט] בכל יום אלינו. דורשים עליה ולא היה אף מנגנון כללי שיתפל [שיטפל] בדבר", כתב חיים שאול, שליח "השומר הצעיר" באלכסנדריה להנהגת תנועתו בארץ. (אש"צ, 1[78.31]. מחיים ש. [שאול] באלכסנדריה לחיים הולץ, הנהגה עליונה, מרחביה, 17 בפברואר 1948).

יולנד (גבאי, דה בוטון) הרמר

במרס 1945 גייס אליהו ששון את יולנד הרמר מאלכסנדריה (שכינויה היה "ניקולי") לשירות האגף הערבי של המחלקה המדינית. היא פעלה בכיסוי של נציגת "פאלקור" (סוכנות ידיעות) במצרים ובנתה רשת מודיעינית של סוכנים ומודיעים. היא התחברה לחצר המלך פארוק, לאנשים חשובים בליגה הערבית, והייתה ביחסים מצוינים עם עיתונאים ערבים. בנובמבר 1947, לאחר שנציגי המחלקה המדינית עזבו את מצרים, נותרה יולנד הרמר לבדה אחראית לפעילות המודיעינית של המחלקה במצרים. ביולי 1948 נעצרה אך הצליחה להשתחרר בסוף אוגוסט, כנראה בשל קשריה. באוקטובר 1948 הגיעה לפריס, שם צורפה למשלחת ישראל ליד האו"ם. בשל מעצרה התערער מצב בריאותה, והיא בילתה תקופות ארוכות בבתי חולים בפריס. למרות זאת הוחזרה לפעילות מודיעינית במצרים בסוף 1949, שם פעלה עד אביב 1951. ב-1952 עלתה ארצה והשתלבה בתפקידים שונים במשרד החוץ עד פטירתה ממחלה קשה ב-1957 בירושלים.

אפשרויות העלייה כמעט שלא היו קיימות עוד. בתחילת 1948 הפסיקו הקונסוליות הבריטיות במצרים להנפיק ליהודים אשרות לארץ ישראל, ובכך חוסלה האפשרות לעלייה ד' באמצעות אשרות מזויפות. בפברואר 1948, לאחר שהתקבלה התרעה מהמקורות של יולנד הרמר על מעצרים צפויים של חברי התנועות, פנה יוסף גולדין למוסדות בארץ בשם "ועדת העלייה" של התנועות וביקש להוציא חברי תנועה דרך אירופה. הוא ציין כי לחברי התנועה אין אמצעים לממן את עלייתם וכי המצב במצרים אינו מתאים לעריכת מגביות. אלבר גואטה, המופקד על עלייה ב' במצרים, התבקש להשיג דרכונים ולהתחיל לטפל בשיגור חברי התנועות דרך אירופה. אך למרות מצב החירום ההנחיה שקיבל הייתה זו: "השליחים וראשי התנועות החשודים בעיני השלטונות יסעו על חשבוננו. כל השאר צריכים בעצמם לכלכל כל הוצאות נסיעתם עד "נטר" [צרפת] ומ"נטר" עד "ארנון" [ישראל]". (את"ה, 14/550. "ל"שאול" [גואטה], מזכר פנימי, 20 במרס 1948).

צבא מצרים פלש לארץ ישראל ב-15 במאי 1948. בו ביום הוכרז משטר צבאי במצרים, ומאות יהודים נעצרו עם שחר ה-15 במאי באשמת פעילות ציונית או קומוניסטית, והוחזקו למעלה משנה במחנות מעצר. אלבר גואטה היה בעצורים, ועמו נעצרו עשרות פעילים ושליח אחד, שמואל שפיטלניק איש גרעין "הסנה" ששב כשליח לתנועה. מקרב חברי "העברי הצעיר" ו"בני עקיבא", התנועות שירדו למחתרת בשלב מוקדם יותר, נעצרו רק כתריסר פעילים. הציונות במצרים הוצאה אל מחוץ לחוק והגיעה לסוף דרכה כתנועה מאורגנת בעלת יעדים תרבותיים ופוליטיים.

15 במאי 1948 - הפעילות הציונית יורדת למחתרת

ב-15 במאי 1948 התעוררה הקהילה היהודית במצרים לעידן חדש: רכוש יהודי רב הוחרם, מסע ההסתה בעיתונות הלך וגבר, והרובע היהודי בקהיר הותקף שלוש פעמים. ביולי 1948 הגיע הגל האנטי-יהודי לשיאו: פצצה הונחה בבית הכול-בו של סלוטור סיקורל, ראש הקהילה. למחרת פרצו פרעות במרכז העיר, מאות בתי מסחר יהודיים נשדדו ונהרסו, וההמון התקיף ברחובות, לאור היום, יהודים וזרים. למעלה ממאה יהודים נהרגו באותו חודש ועשרות נפצעו.

במחתרת נמשכו הפעולות ואף התגברו. ב"בני עקיבא", שמנתה אז כ-35 בוגרים, נכנסה לפעולה ההנהגה החלופית, "הנהגת הצללים", בראשות ויקטור (חיים) סעדיה. ב"השומר הצעיר" המשיכה לפעול ההנהגה הוותיקה שלא נעצרה, ורלף חודארה (הדר) התייצב בראשה. "החלוץ", שכל הנהגתו "הותיקה" ומרבית חבריו ישבו במעצר, היה משותק. היה ברור כי הגוף המאורגן היחיד שבכוחו להמשיך ולהנהיג את הנוער ואת הקהילה כולה היה "השומר הצעיר". אלי פלג, השליח האחרון במצרים בעת המעצרים, דאג לפני עזיבתו לארגן את חברי התנועה כארגון מחתרתי שיהיה מסוגרת תמיכה וסיוע לקהילה בנושאי הגנה ועלייה. רק לאחר מכן יצא פלג את מצרים ב-24 במאי, ועם הגיעו לרומא החל לדווח לכל המוסדות באירופה ובארץ על המצב במצרים ודרש לסייע לקהילה בעת מצוקתה ולמצוא פתרונות דחופים לבעיותיה.

בעניין המסגרת להגנה עצמית תבע פלג מהמוסדות לשגר למצרים שליח מיוחד להקמת הארגון מחדש. לאחר כחודשיים, משלא נענתה תביעתו ומצבה הביטחוני של הקהילה הלך והתדרדר, החליטו חברי "השומר הצעיר" שלא להמתין עוד ולהקים מחדש את המסגרת בכוחות עצמם. באוגוסט 1948 הוקם ארגון בן כ-180 חברים בהשתתפות חברי כל התנועות וצעירים נוספים מחוץ לתנועות. בפברואר 1949 מנה הארגון 250 חברים שאורגנו בחוליות בנות עשרה איש כל אחת. "המאורעות של אוגוסט שעבר לא יחזרו על

ד"ר חיים (ויקטור) סעדיה
(1924-2005)

רופא, עיתונאי ופעיל ציוני. נולד בבירות ובגיל שלוש הגיע עם משפחתו לקהיר. בצעירותו היה פעיל בתנועת "בני עקיבא" במצרים ועמד בראשה בזמן מלחמת השחרור. עם קום המדינה נדרש לארגן את יהודי מצרים הרבניים לעלייה. הוא השיב במברק נחרץ למחלקת העלייה בסוכנות היהודית כי "כל יהודי מצרים עולים כאיש אחד", וכיוון ליהודים הקראים, וכך היה. תוך כדי לימודי הרפואה עסק בפעילות ציונית ומחתרתית, ובין היתר גייס את ד"ר משה מרזוק למחתרת. לפרנסתו עבד תחילה כמגיה בעיתון קהירי בצרפתית, ומשעמדו עורכי העיתון על טיבו, מינו אותו לכתב בפרלמנט המצרי. בשנת 1953 עלה ארצה והתעסק לעסוק ברפואה ציבורית במקומות הנחוצים ביותר, וכך היה ממקימי שירותי קופת חולים בבאר שבע ובמושבי הנגב המערבי. לאחר מכן עבר לבת ים, ושם שימש רופא משפחה, תחום שהתמחה בו והרצה עליו באקדמיה.

רלף חודארה הרר (Hodara) (1926-1994)
 ליד מצרים. היה חבר הנהגת "העברי הצעיר" ("השומר הצעיר") בשנות הארבעים. היה מפקד המחנת הציונית בקהיר ממאי 1948 עד קיץ 1949. מיולי 1949 עד עלייתו ארצה ב-1950 עבד בפריס במסגרת המחלקה למזרח התיכון של הסוכנות היהודית. עם עלייתו ארצה הצטרף לחבריו לגרעין המייסד של קיבוץ נחשונים, והיה חבר בו עד 1961. ב-1963 השתקע בארצות הברית, שם נפטר ב-1994.

עצמם", כתב חודארה ליוולנד הרמר, אך ציין במרירות: "גם בזאת, שום עזרה, שום הנחיות לא ניתנו לנו" (את"ה, 14/6660. מזיאן [רלף חודארה] בקהיר ליוולנד [הרמר] בפריס, 8 בפברואר 1949 [צרפתית]).

גם בשאר דרישותיו לא זכה פלג להצלחה. פניותיו למחלקת העלייה בסוכנות לסיוע כספי לעצורים במחנות ולמשפחותיהם לא נענו. פלג התרשם כי חוסר ההיענות נבע מכך שהכספים לפעולות אלו היו צריכים להימסר לידי אנשי "השומר הצעיר" במצרים: "נאבקתי עם כל מיני אנשים ציבוריים על הצרכים האלמנטאריים של קומץ יהודים במחנת ובמחנות ריכוז של מצרים. לא פעם נזדעזעתי מבחינה אנושית עד כמה מדכא הרושם לראות עסקני ציבור ותיקים להיגרר אחרי חשבונות מפלגתיים צרים" (אש"צ, 11.7.95[2]). מאלי פלג בפריס למאיר יערי במרחביה, 31 ביולי 1948).

בנושא שחרור העצורים מן המחנות לא עשתה המדינה דבר. אף שעשרות עצורים היו חברי תנועות חלוציות הנושא לא עלה לדיון בישיבות הממשלה, בדיוני הכנסת או בישיבות הוועד הפועל של ההסתדרות. בקיץ 1949 נותרו 310 עצורים יהודים במצרים. הם שוחררו עם רוב האסירים המדיניים רק בעקבות חנינה כללית שהכריז ראש הממשלה החדש של מצרים, חסין סירי, ב-16 ביולי 1949. אף שכספים לארגון העלייה הגיעו למצרים במשורה, הצליח המנגנון המחתרתי שפעל בשתי הערים להעלות בשנת עבודתו הראשונה כ-1,300 עולים מכל שכבות הציבור היהודי. חודארה וחבריו נשענו על הגב הציבורי של פעילים מבוגרים אשר התגייסו לעזרתם ולעזרת הקהילה ואספו כספים במקום להמשך הפעולה. הכספים שימשו להעלאת היהודים משכונות העוני. שאר העולים מימנו את עלייתם מכיסם, ואנשי מנגנון העלייה של התנועה טיפלו בהשגת האישורים הדרושים ובאספקת הכרטיסים. ההנהגה המחתרית של "השומר הצעיר" שימשה מורת דרך לקהילה הנוכח: "אנו ממלאים תפקיד של קונסוליה. פונים אלינו בדבר העלייה, בקשר עם העברת רכוש, בכל דבר שיש לו קשר קרוב או רחוק עם ישראל" (את"ה, 14/1081. מזיאן [חודארה] בקהיר למרסל [אלי פלג] בפריס, 19 באפריל 1949).

כל הפעילות של ההנהגה המחתרית של "השומר הצעיר" נעשתה במשך שנה שלמה ללא סיוע של ממש מצד המדינה. במכתב לאלי פלג התלונן חודארה מרות על שנטשו

דיווח בעיתון אלמצרי על מעצרים של בניהו (מימין) ומרסל עמיאל (משמאל) בחדר החקירות המצרי בחשד לפעולות ציוניות. במזוודה שנשאו נמצאו ספרים עברית לחניכי "השומר הצעיר". קהיר, 1949

דיווח בעיתון אלמצרי על מעצרים של בניהו (מימין) ומרסל עמיאל (משמאל) בחדר החקירות המצרי בחשד לפעולות ציוניות. במזוודה שנשאו נמצאו ספרים עברית לחניכי "השומר הצעיר". קהיר, 1949

אותם: "כאן אף אחד לא הגיע כדי להדריך ולייעץ, להציל אנשים ולהבריח רכוש. האם אפשר שיהדות מצרים נזנחה לגמרי? צריכים בכל מחיר להעלות בעיה זו במוסדות המוסמכים אצלכם [...] האם יודעים אצלכם מה שמתרחש כאן?" (את"ה, 14/1080. מז'אן [חודארה] בקהיר לאליהו [פלג] בפריס, 3 באפריל 1949).

רק באפריל 1949, כשנה לאחר המעצרים והירידה למחתרת, החלו המוסדות לשלוח שליחים ראשונים למצרים. באפריל 1949 הגיעו אליהו ברכה ("מקסי") כנציג המוסד לעלייה וחיים שאול ("פולי"), ששב למצרים כנציג המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון בסוכנות. רק לאחר בואם, בקיץ 1949, עזב חודארה את מצרים והעביר את האחריות לארגון העלייה לידי אליהו ברכה, וזה החל בפעולת עלייה רחבה יותר בסיוע תקציבים שהעמידה לרשותו הסוכנות היהודית. אחרי ברכה הגיעו כשליחי המוסד לעלייה שלמה כהן, ב-1950, שלמה הלל ב-1951, ואחריהם בנימין אביטבול ויעקב מוטולה, שפעלו בזה אחר זה עד 1954. הם העלו ארצה אלפים מיהודי מצרים.

בתחילת 1950 החלו להגיע שליחים גם לתנועות הנוער החלוציות. "השומר הצעיר" מנתה כ-350 חברים, ולמרות תנאי המחתרת הצליחה לגדול ולמשוך אליה נוער איכותי לאחר שעבר מיון קפדני; "בני עקיבא" הייתה תנועה המונית יותר, והיא משכה אליה לאחר הקמת המדינה נוער דתי רב, כולל קראים; "החלוץ", שמאז ה-15 במאי 1948 היה מפוזר, החל להתארגן מחדש בסוף 1949 בשתי תנועות נפרדות, "הבונים" ו"דרור". הפעילות נמשכה במחתרת עד קיץ 1952, עת מרבית חברי התנועות עלו ארצה.

סיכום

בשיא הפעילות נמנו על שורות הציונים במצרים פחות מ-2,000 איש, רובם צעירים ונוער. התנועה הציונית, נושאת דגלו של אתוס הקולקטיב, לא דיברה אל לב כלל הקהילה, שבה שלט אתוס הפרט. נוער רב יותר היה נמשך לציונות לולא הציגו שליחיה רק אפשרות אחת: ציונות חלוצית-חקלאית, שלא נתנה מקום לשאיפת נער ציוני להמשיך בלימודים אקדמיים או לחיות בעיר כפרט ולא במסגרת קולקטיב. כך או כך, הרוב הדומם של הקהילה היה ונותר אפוליטי לחלוטין. לציונות לא היה כוח משיכה חזק מספיק כדי להוציא את הציבור היהודי במצרים מאדישותו המסורתית לכל פעילות פוליטית או ציבורית.

אם עד הקמת המדינה פעלה התנועה הציונית תחת העין "הסובלנית אך הפקוחה" של השלטונות, לאחר הקמתה הוצאה הציונות אל מחוץ לחוק. היהודים נתפסו בעיני השלטונות כגייס חמישי של הציונות ונאלצו לעזוב את מצרים. מקהילה גדולה ותוססת בת כ-80-90 אלף נפש נותרו במצרים עשרות יהודים. גורמי הדחיקה השונים הוציאו את היהודים ממצרים, אך בהיעדר גורמי משיכה חזקים ובשל מאפייניה המיוחדים של הקהילה – הנתנויות הזרות, השליטה בשפות אירופיות, ההשכלה, הרקע התעסוקתי והמצב הכלכלי שאפשר לרבים מחבריה "נחיתה רכה" במקומות אחרים – מרבית הקהילה הגיעה לאירופה ולאמריקה. מתוך כ-30,000 יהודים שהגיעו ארצה ממצרים לאחר מאי 1948, רבים הגיעו אליה כאל ארץ מקלט ורק מעטים עלו מתוך אידאולוגיה ציונית. למרות זאת התערו בני הקהילה במהירות במרקם החיים החברתיים והתעסוקתיים בארץ ולא נכנסו לסחרור העדתי-המזרחי שאפיין קהילות אחרות שעלו מארצות האסלאם.